

תולדות

ד"ר דוד קאסל ז"ל

מאת

חיים בראדי.

(נדפס ב"המגיד החדש").

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער

תרנ"ג.

Druck v. J. Fischer, Krakau. — Verlag der Red. des „Hamagid Hechadasch“.

1893.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 897.

בארץ שלויה, בעיר מלאה חכמים וסופרים, בגלוגא רבתי,
 עיר מולדת ר' מיכל זאכס, ר' שלמה מונק ועוד חכמים רבים
 אחרים, נולד דוד לאביו ר' צבי קאסל בער"ה אדר שני שנת
 תקע"ח (1818) אשר הנכהו משחרית של ילדותו על ברכי התורה
 והחכמה. בהיותו בן ט' שנים (1827) התחיל דוד לבקר את הגימנאזיום
 בעיר מולדתו, ואחרי עבור ח' שנים, בשנת 1834, בלה חק למודיו
 בבח"ס הזה. בשנת 1835 עזב את ארצו ואת מולדתו ואת בית
 אביו וילך לו אל ארץ אשכנז לבקר שם את בתי המדרש הגבוהים
 (Universitäten) בברסלא ובברלין, ותצלה רוה-חכמה על דוד ויהי
 בכל דרכיו משכיל ועלה בידו לעמוד בשנת 1842 על הסבתן ויקבל
 את "כתר החכמה" את התואר ד"ר. ואולם לא רק בחכמה עסק דוד
 כל השנים האלה, כ"א גם בתורת ד' צבאות הגה הרבה מאד ושם
 מעינו גם בתלמוד ומפרשיו ויהי בקו גם בדברי הפוסקים, ובכן
 הצליח הפצו בידו להכתר גם בכתר הרבנית, ובשנת 1843 סמכו
 עליו החכמים ר' יוסף עטינגר ור' זכריה פראנקל את
 ידיהם וימלאו את ידו לכהן בתור רב ומורה הוראה בישראל.
 אולם קאסל לא שם פניו אל הרבנות כי לבו לא מצא הפץ בהמשרה
 הזאת, ויבחר לעסוק במלאכת שמים בדרך אחרת: ללמד לבני
 יהודה את חקי האלהים ואת תורותיו בתור מורה דת לבני הנעורים.
 בשנת 1846 הפקר למשגחה ראשי (Dirigent) על בית-החנוך
 הנוסד ע"י האשה החשובה מרת דינוה Nauen ויעש שם את
 מלאכתו באמונה רבה עד שנת 1879. מלבד זה היה במשך העת

הזאת מורה גם בבתי-ספר אחרים. הוא למד את הצעירים דעת
בבה"ם לנערים אשר לקהלת ישראל בברלין. בה"ם הזה נוסד
בהשתדלות זקני הקהל וראשיה בשנת 1826 והח' הגדול ריט"ל
צונץ לקח את המשרה על שכמו לשום עינו לטובה על בה"ם
ולנהלו כמשפט. אחרי עבור ג' שנים — בשנת 1829 — התפטר
צונץ מטשמתו והח' Auerbach מלא את מקומו עד שנת 1851.
בשנת 1852 הפקד הח' הורוויץ לראש בה"ם ולמנהלו. אונעשו
בביה"ם הזה שנויים רבים; אחדים מהמורים, אשר למדו שם עד
היום ההוא, עזבו את משמרת פקורתם ואחרים באו למלאות את
מקומם, ובין האחרונים האלה יחד גם כבוד ר"ד קאסל. אחרי שמשו
כבר — בשנות 1850/51 — בתור מורה בביה"ם לנערות אשר
לקהל ערת ישראל, הושיבוהו כעת על כסא ההוראה (Lehrstuhl)
בביה"ם לנערים ותהי המשרה על שכמו ללמד שם את תורת ד'
התמימה, את ספרי הנביאים, דקדוק לשון עבר ודעת קורות עם
ישורון. ואולם רד"ק, ברעתו כי מלאכתו מלאכת הקדש יאמר לה,
מלאכת שמים, עוד הרבה לעשות יותר מאלה. כאשר ראה בעיניו
ויוכח לדעת, כי רוב בני הנעורים לא יוכלו לבקר בשבתות ד' ובימי
מועד והג את בהכנסים לשמוע אל הרנה ואל התפלה, להתענג על
דברי הדורשים ולקחת לקח מפייהם, קבץ מדי שבת בשבתו את
הנערים אשר עמדו תחת השגחתו ויחנכם בעבודת ד' וגם דרוש
דרש לפניהם דרשות מלאות הן ויופי, אשר לקחו את לבות בני
הנעורים ויקרבו לעמם ולדת קדשם. את הדרשות האלה אסף
אח"כ לאספה ויוציאן לאור בשם Sabbath-Stunden בברלין בשנת
1868, אחרי אשר עזב את משמרתו בביה"ם הזה בשנת 1867.
בשנת 1862 לקח על עצמו להטיף לקחו הוך בבתי"ם למורים
עברים ולמד שם עד 1873. משנת 1872 האציל מתורתו
לתלמידי בית המדרש לחכמת היהדות (Lehranstalt für d.
Wissenschaft d. Judentums⁽¹⁾ וילמדם דעת באורי כה"ק, שפת

⁽¹⁾ צסקסקון לבזוקווי (1883 B. IV s. v.) כמוז כטעות :
Docent für die Wissenschaft des Judenthums an der
Universität zu Berlin

עבר ודקדוקה וקורות בני ישראל וספרתם, ועד יום מותו שמו
תלמידיו ולקטו ממנו דבר יום ביומו, ויאכלו וישבעו מדבש ונופת
צופים אשר נטפו שפתותיו. —

ר' דוד קאסל היה אדם נאמן, יהודי נאמן וחכם נאמן.
אדם נאמן. הוא הצטין בטוב לבו ונדבת רוחו באופן
נעלה מאד; אהב את כל הנברא בצלם אהבה נאמנה, ולא הבדיל
בין יהודי ובין בן אמונה אחרת, בין יליד ארץ מולדתו ובין בן
ארץ אחרת כדרך רבנים וחכמים רבים באשכנז. הנאמנים חסדי דוד לא
נכחדו מכל הבאים בכרית אתו, והכל יודעים כי זה היה משוש
דרכו כל ימיו: להטיב לכל הדורש טובתו ככל אשר השיגה ידו.
הוא היה חבר לכל פועלי צדק ועושי חסד, וכמעט אין חברה כברלן
אשר מגמת פניה להועיל ולהטיב ולגמול חסדים, אשר קאסל לא
היה אחר ממנהליה וחבריה. הוא היה אחי-עזר ואחי-סמך לכל אובד
וקשייו, והיה מעוז לדל ומחסה לאביון בצר לו. ואולם ביתר שאת
היה מוכן בכל עת לתמוך ביד כל דורש חכמה ומדע בשמחה רבה,
בלב נכון ובנפש הפצה, ולתלמידיו היה זרוע לבקרים אף ישועה
בעת צרה.

יהודי נאמן. "ויירא דוד את האלהים", הדברים האלה
אשר נאמרו על דוד מלך ישראל, יוכלו להאמר גם על רד"ק. כי
כאשר היתה הצדקה אזור מתניו היתה האמונה אזור הלציו. הוא
היה אחר מהשרידים האחרים אשר שמש החכמה לא הכתה את
עיניהם בסנורים לבל יוכלו הבט עור אל הצור ממנו חוצבו, לא
סר מני דרך ד' ולא הטמ מני ארה ישר ללכת ארחות עקלקלות,
וגם עליו נוכל לאמר כאשר אמר אחד המשוררים על שר"ל בקינתו
על מותו:

„חקר התבונן, אך לא בגד בגד;

חכמתו מנתיב ישר לא נשתה,

ובירו לכלי משחית לא היתה.”

ויפה כתב ה' יפה במאמרו „שלשה מטיבי צער ומטיבי לכת”
(האסף הרביעי צד 181) על רד"ק: „אלמלא ידעתי שלמד בנעוריו
בנימנאזום בעיר מולדתו „גלוגא רבתי” וכבתי מדרש המדעים של
עיר ברלן וברסלוי ושם דוקטור נקרא עליו, כי עתה לא קראתי

בשם "מטיב צער" רק בשם "מטיב לכת", אחרי שעברי הוא, ישראל סבא הוא, יהודי ישן נושן כאותן היהודים של דור בן מנחם הוא, מתעטף בכל יום בשלית ומניה הפילין ומתפלל בכל בקר וערב בבית כנסת שאין לו לא עונב ולא מנגן, לא להקת משוררים ולא דרשות בשפת הארץ (?) ; סוף דבר : דוד קאסל הוא מכף רגלו ועד ראשו עברי". ויען כי היה לב רד"ק תמים עם ר' ועם תורתו, לא היה את נפשו להסכים לדעת הנקראים "המתקנים" בברלין, אשר הרהיבו עו כנפשם לנגע בקדש ולעשות תקונים בדת, ויערוך נגדם את מחברתו : "מאין ולאין" ¹⁾ אשר הראה בה לדעת, כי התאווה לעשות תקונים בדת מקור משחת מקורה, וכי רק שלש אלה : א) אי דעת היהדות האמתית, ב) השנאה — שנאת הנם — להיהדות התלמודית המתלקחת לרוב בלב אנשים, אשר בנעוריהם היו מכרחים להגות בתלמוד ובאשר באו אח"כ ברלינה וילמדו אל דרך האשכנזים, קצה נפשם בכל דבר "רבני או תלמודי", ג) התשוקה העזה להחרות היתרה (Emancipationsssucht) — המה הסבו את לב המתקנים אחרנית טתורת היהדות הישנה והמה הפיחו בקרבם את החפץ לעשות הרשה בקרב הארץ. טובן מנפשו, כי דברים כאלה לא עלו לרצון לפני המתקנים ולא יפלא בעינינו אם אחד המתקנים, B. Beer, קם נגדו ויכתוב מאמר מיוחד ²⁾ אשר בו יאמר לבטל את דברי קאסל אשר נאמנו מאד וצדקו יחיו.

הכס נאמן. הוא הקדיש כל ימיו לחכמה ודעת, לתורה ולמדע ; מימי הילדות ועד ימי הבחרות ועד ימי השחרות לא חדל מחקור ודרוש בהם, וגם עד זקנה ושיבה לא הניח ידו ולא הרפה מהם רגע. רוח ההשכלה האמתית פעמהו, ואל כל אשר יהיה שמה הרוח הזה ללכת הלך גם הוא לתור ולדרוש אתר החכמה משאת נפשו ואחרי המדעים אשר אהבם אהבת נפש, ובכן הצליח חפצו בידו לקנות לו ידיעה רבה ועצומה בכל ענפי החכמה. חקירה ובקרת, דברי ימי עולם וקורות שנות דור ודור, דקדוק שפת עבר ובאור כתבי הקדש, ידיעת סופרים וספרים

¹⁾ Woher und Wohin? Zur Verständigung über jüdische Reform-Bestrebungen Berlin, 1845.

²⁾ Frankel, Zeitschrift. II. (1845), S. 236 ff.

ועוד חכמות רבות ונכבדות היו שעשועיו תמיד. אולם הוא לא הסתפק בידיעת כל אלה לעצמו, כ"א חפצו היה תמיד להפיץ מעינותיו החוצה ולהשקות ממימיו המתוקים כל נפש צמאה. לזאת יגע וטרה כל ימיו להוציא לאור אוצרות חשך ומטמוני מסתרים, ויכתוב ספרים רבים המתנוססים בהוד והדר בהיכל ספרתנו, ואולם אהבתו הגדולה הזאת לחכמה ומדע לא יכלה לשים מעצור לרוחו ולמנעו מתפוש חרב ללחום מלחמת ד' ומלחמת תורתו; הוא לא יכל לראות בקר רוח כבלע את הקדש, ובראותו כי רועים רעים רבים שחתו כרם ד' צבאות קם גם הוא לנגדם בחמת רוחו ויצא לעזרת ד' בגבורים. ואנחנו טרם נדבר אדות פעולות רד"ק במלחמה הזאת ראינו לנחוץ לנו לשים עין על מצב היהדות בחצי הראשונה להמאה הנוכחית בפרוסיה בכלל ובעיר הבירה ברלין בפרט.

בראשית המאה הזאת יעץ ד' צבאות להקל מעט את עול הגלות אשר על צוארנו, ויוציא את "החמה מנרתיקה", שמש הסבלנות החלה מעט מעט לשלוח קוי אורה ולגרש את החשך אשר כסה את הארץ ואשר משל אז על פני תבל ממשלה בלתי מגבלת. בהשתדלות זקני העיר ברלין והשרים היושבים ראשונה במלכות יצאה ביום אחד עשר לחדש März שנת 1812 פקודה מאת ממשלת פרוסיה, אשר על פיה יחשבו היהודים היושבים בארץ הזאת גם הם על אזרחי הארץ, וכל הזכויות אשר נתנו לשאר התושבים נתנו גם להם. ביום ההוא נתן להם הרשיון לגור באשר יחפצו ולשבת בכל מקום אשר תתאוה נפשם, לסחור את הארץ, לקנות בתים, לזרוע שדות ולנטוע כרמים. גם כל מס מיוחד ליהודים בטל, רק נטל עליהם להטות שכמם לסבול ככל יושבי הארץ, לשלם מס כמוהם ולצאת ולבא במלחמה. בית משפט מיוחד ליהודים חדל מהיות בארץ, וגם מוקני העדה ומהרבנים היושבים על מדן נטל הזכות לשפוט בין איש ובין אחיו כאשר עם לבכם, במלה אחת: החומה הגבוהה והבצורה, אשר הבדילה בין היהודים הגרים ובין שכניהם הנוצרים התושבים, נפלה ומעתה רק חקה אחת ומשפט אחד היו לגר ולאזרח הארץ. ואולם סעיפים אחדים, ביחוד אלה

הנוגעים בסדרי הקהלות לישראל ולמנהגי בית הכנסת וכן כל הנוגע ללמודי היהודים בבתי הספר, לא פורשו באר היטב בהפקודה הזאת, וישארו עד אשר ישאלו השרים אדותם את פי יהודים אחדים מגדולי הדור אשר יכבדו על פני העם כלה. ויהי אך יצא יצאה הפקודה הזאת מהר האיש דוד פרידלנדר, אשר דעותיו החפשיות באמונה ודת נודעו למדי, לכתוב עלי ספר את מחשבות לבו ואת הגות רוחו בדבר הסעיפים הנזכרים עלי ספר, ויאמר להטות את לב השרים ואת לב העם להצעותיו החפשיות, ויסכימו כלם פה אחד לעצתו, לעשות תקונים בסדר העבודה בבית המקדש המעט, למחות מסדורי התפלה זכר ציון ולבלתי העלות עוד את ירושלים על לב, להתפלל תפלה קצרה בשפת אשכנז ולהשליך את השפה העבריה אחר הדלת והמזוזה, ועוד רבות כאלה. ואף כי שגה פרידלנדר ברואה, אף כי לא מצאו דבריו חן בעיני הקוראים והחדשה אשר רצה לעשות בארץ לא הפיקה רצון לא מאת הממשלה ולא מאת היהודים יראי השם, אשר החזיקו במנהגי אבותיהם ולא היה את נפשם להוציא ישן מפני חדש, בכל זאת היו גם אנשים אשר דברי פ"ל מצאו למו מסלות בלבבם ויעשו כאשר דבר. הראשון אשר הוציא את מחשבות פרידלנדר מן הכח אל הפועל ומן המחשבה אל המעשה ויבנה בית תפלה אשר בו עבדו את ד' לפי הצעת פ"ל במחברתו, היה אחד משועי ברלין ושמו ר' יעקב הירץ בער¹. אחריו בא הגביר הנודע ישראל בן-יעקב (Israel Jacobson) ויעש גם הוא כמעשהו. וזה האחרון עוד הגדיל לעשות, כי הוא היה איש אשר רוחו נשאתהו לנחול כבוד ולהיות לשם ולתהלה בכל הארץ, ולכן התאזר עז וידרוש בעצמו לפני קהל ועדה דרשות לפי רוחו ולפי רוח פרידלנדר. בהשתדלות בן-יעקב מהרו מטופים צעירים לימים, אשר החפץ לתקונים מלאגם את לבם על כל גדותיו, כמו אויערבאך קלייא וג'ינצבורג, ויבאו וידרשו השכם ודרוש בבית תפלתו וגם בבית התפלה אשר ידי בער יסדרוהו ויכוננוהו, ושני האחרונים — קלייא וג'ינצבורג — הוציאו

¹ שם שני זכיו מיכאל ונאיר צעיר ילאו לספסל נקרב סאכץ.

לאור גם סדר תפלה חדש בשפת אשכנז, ויאמרו להפוך בהתלהבותם את קערת היהדות על פיה. מובן מנפשו, כי כל איש הירא וחרד לדבר ד' לא מצא נחת בדבר הזה, ובכן חלק לב העם לשנים, ותהי מלחמה כבדה בין המפלגות ויריבו בחזקה ותהי העיר כמרקחה.

או פקחה גם המטשלה את עיניה ותרא כי בעקב התקונים אשר רצו פ"ל ובני בריתו לתקן באו בדקים וסדקים בחומת בית ישראל וריב ומדנים בין אחים רבו מיום ליום ותהי רק מצה ומריבה, — ותמהר לעצור בעד הרעה ותסגור בשנת 1817 את בית תפלת בנייעקב על המסגר ובשנת 1823 סגרה גם את בית הכנסת אשר לבער. אחר הדברים האלה שקטה הארץ כעשרים שנה. רק פה ושם נראו המתקנים בתוך הקהל, ורק לפרקים הרימו את קולם להגיד לבית יעקב כי תורת משה ידי האחרונים כוננוה ולא מאת ד' צבאות יצאה וכי אין להם משיח לישראל¹, אבל הסעף הגדול הוקם לדממה. אולם אחר עבור עשרים שנה — קרוב לשנת 1841 — התעוררו המתקנים מתרדמתם, ויחלו עוד הפעם להרעיש את העולם, וברעם ורעש וקול המולה גדולה התחילו להרוס את הבנין עתיק הימים, את אמונתנו הרוסמה, אשר היתה נר לרגלינו ואור לנתיבותינו בימים, אשר החשך כסה עוד ארץ וערפל לאומים, ולבנות על הריסותיו בנין חדש לפי רוחם. לא נחו ולא שקטו ביום וגם בלילה לא שכב לבם ויכתבו ספרים ומחברות חדשים לבקרים, אשר הפיצו בהם את דעותיהם הכוזבות, ובראותם כי ידיהם לא תעשינה תושיה השתדלו בכל מאמצי כחם ליסר חברה אשר מגמתה היתה להעיר ולעורר את האהבה לחכמה ולחרושת המעשה (Culturverein), ומטרתה — להטות את לב היהודים לחפץ ההולכים קדימה מבלתי הבט אחריהם. — למען הגיע אל המטרה הזאת דרש הדרשן הנודע Stern בחברה הזאת ע"ד „חובות היהדות בזמן ההוה“ משנת 1844—1845, ויבאו גם הנשים לשמוע את מדברותיו מדי שבוע בשבוע, כי לשון

(1) ראה מאמרי בן-דוד במה"ע ללונדן.

למודים היתה לו, ובדברים רכים משמן עלתה לו לתפוש את בני ישראל בלבם. תוצאות הדרשות האלה היו, כי התאספו ביום העשירי לחדש März לשנת 1845 אחדים מההולכים קדימה ושטרן בראשם, ויוציאו „מכתב גלוי“ אשר בו חוו את דעתם לאמר: כי היהדות אשר בדברי רבותינו יסודתה לא תוכל להתאחד לא כלה ולא מקצתה עם יסודי החכמה ועם רוח העת, וייסדו ועד אשר הוציא לאור „קול קורא אל בני בריתנו באשכנז“, אשר בו יבקשו מאתם להתאחד עמהם ולאסוף אספה גדולה אשר תחדש את היהדות ותתן לה תמונה חדשה, באופן שתהיה ראויה ומוכשרת להתקים לעד ולעולמי עולמים. „הקול הקורא“ הזה היה כקול רעם באזני כל איש אשר יראת האלהים נגעה עד לבו, ויקומו ויתעוררו כל אנשי חיל אשר בקרב מחנה ישראל וידרכו קשתם נגד שונאי היהדות האלה המתאמרים לאוהביה, ויגלו קלונם ברבים בספרים וחוברות לרוב. בסוד אלה האחרונים, אשר קנאת ד' צבאות לבשתם לצאת ולערוך מערכה נגד השועלים המהבלים כרם ד', באה גם נפש ר' דוד קאסל ובקהלם יחד גם כבודו. גם הוא לבש בגדי נקם תלבושת, ויכתוב נגד המורדים והפושעים את ספרו „מאין ולאין“ אשר הזכרנוהו כבר למעלה צד 6.

אחרי אשר הערה הדר' קאסל בהחלק הראשון מספרו זה את המעין הנרפשו את המקור המשחת, אשר ממנו לתשוקת התקונים תוצאות, ויחוו את דעתו ע"ד הסבות, אשר העירו את החפץ לחדשות בקרב מחנה ישראל⁽¹⁾ — חקר ודרש בהחלק השני ממנו, לאן התקונים האלה מוליכים את היהדות. כיד חכמתו הטובה עליו השתדל לפרש ולבאר את כל דברי „הקול הקורא“ ולהפיץ אור על מחשבת כותביו ומפיציו בתוך הקהל, ויחרץ משפטו לאמר: כי כונתם היא רק להקדיר יפעת היהדות ולעקור כל דבר המיוחד ללאומנו, לבטל את תורתו ולמחות זכר ציון וירושלים מעל כל לב. דברי רד"ק ודברי חבריו, קהל סופרים גדול מאד, מצאו למו מסלות בלב הקוראים ויפעלו

(1) את הסבות האלה, אשר נוספמן שלט, כבר הזכרתי לעיל צד 6.

עליהם פעולה עזה מאד. עצת „המתקנים“ הופרה ומחשבתם לא קמה; האספה לא היתה וחפצם לשנות את תאר היהדות ואת טוב טעמה לא עלה בידם; המחדשים נבדלו מהקהל, נזרו אחר מעדת ישראל ויעשו להם במה בפני עצמם, בנו למו בהכנים אשר בו „עבדו את ד“ בראשונה ביום השבת וביום הראשון, אך אחרי כי כבד היה מהם הדבר להקדיש שני ימים קודש לדי, שמו עצות בנפשם ויגמרו אומר לעשות שבתם חול ולעבוד בה עבודה בבית, ואת עבודת ד' עבדו רק ביום הראשון. הולדהיים הנודע היה להם לראש, הוא הטיף למו „מוסר השכל“ ובהסכמתו חדלו להתפלל בשפת עבר, וגם את זכר ציון וירושלים מחו מסדר התפלה כחפץ לבם; אבל בני העדה הגדולה החזיקו במעוז „התורה הישנה“ ולא הרפו ממנה; לא החליפיה ולא המירוה בתורה אחרת, תורה חדשה. תורת הראשונים היתה גם תורת האחרונים בכל פרטיה ודקדוקיה, ורק נגע אחד נראה בבית ישראל, והוא חסרון הבקור בבית התפלה. מצב העבודה בבית המקדש המעט היה ברע מאד; אין איש שם על לבו לבקר בבית הכנסת וגם ביום השבת ובימי המועד היו דרכיו אבלות; התפללות והפיוטים נאמרו מחזן העדה ומהאנשים האחרים אשר אתו, ומשאר בני העדה לא באו שמה כ"א מתי מספר, וגם אלה רק לפעמים — לשמוע מנגינה חדשה! ובימים ההם אין רב לקהל עדת ישראל בברלין, ויאספו ראשי העדה וזקניה אספה, ויתיעצו יחדו ויאמרו לקרוא את הרב הדר' פראנקל לעמוד לשרת בקדש ולהיות לרבולמורה הוראה. ואחרי כי הרב הזה מאן לקחת את המשרה הזאת על שכמו, בחרו אח"כ בהדר' ר' מיכאל זאכס, אשר מלא את בקשתם ויהי להם לרב ומטיף.

ר' מיכאל זאכס (נולד בגלוגא-רבתא ביום השלישי לחדש ספטמבר שנת 1808 ונפטר בברלין ביום ל"א לח' יוני 1864) היה איש תבונות וחכם לבב עד להפליא; הוא היה אחד מאלה היחידים השרידים, אשר גם התורה וגם החכמה ימצאו במו

במדה מרובה¹) ואשר גם לשון למודים נתן למו ד', וכחם בפיהם לפעול על לב שומעיהם ע"י דבריהם הנעימים, ומלבד כל אלה היה גם איש, אשר אהבה זכה וטהורה לעמו ולדת קדשו יקדה כיקוד אש בקרב לבו. ויהי כבא זאכס ברלינה (בשנת 1844) וישם עין על עדתו ועל צרכיה, וירא והנה העבודה בבית ד' ירדה עד המדרגה התחתונה. או גמר זאכס אומר, לעבוד בכל כחו לטובת העבודה, היא התפלה, ולהרים קרנה בכבוד. ע"י דרשותיו החמודות משך אליו לבות אנשי העדה, ויחלו לאט לאט לבקר בבית הכנסת ולשמוע שם אל הרנה ואל התפלה. ואולם זאכס ידע עד מאד, כי לא יצליח כל הפצו בידו ולא ישיג את מטרתו, אם לא יקצרו פה ושם את הפיוטים הארוכים, אשר ילאו את בני החמון הבאים הביתה, יען לא יבינו את לשונם. לכן הסכים להצעת ראשי העדה (1845) לבטל אמירת הפיוטים האלה במקום אשר לא יגעו בעקרי התפלה, ואולם ההצעה הזאת לא יצאה אז לפעולת ידים. בשנת 1856 הציעו עוד הפעם ראשי העדה לפני הדר' זאכס לקצר את הפיוטים ולעשות שנויים בסדרי בהכנ"ס, והפעם יצאה ההצעה מן הכח אל הפועל ונעשו השנויים האלה; א) "המי שברך" בעד הנותנים שמן למאור, "והיקום פורקן" הראשון, "לרישי כלה לרישי גלותא ולרישי מתיבתא" לא יאמרו עוד. ב) הפיוטים בשבתות השנה המצוינים (כמו השבתות שבין פסח לעצרת) לא יאמרו. ג) כן לא יאמרו גם הפיוטים בשלש הרגלים, מלבד תפלת הטל בפסח, הרשות לאזהרות בשבועות, ההושענות לסכות ותפלת הגשם בש"ע. ד) התפלה בעד המלך ושריו תאמר בשפת אשכנז, מלבד אלה נעשו עוד שנויים אחדים, למען לא

¹) וסקפריו סרניס אשר כתב זכיר זה: את ספרו ע"ד "פיוטי הייודים נסקפרו" (Die religiöse Poesie der Juden in Spanien Beiträge zur Sprach- u. u. וקדמוניות" 1845); "למקירת הלשון וקדמוניות" (Alterthumsforschung 1842/54), העמקת ספר תהלים (1835) והעמקת העוזור אשר נדפסה פעמים רבות. דקטוריו הנחמדות נדפסו אחרי מותו ע"י סה"ס ד"ר רוזין.

יבטלו הסדרים בבהכ"נ: א) אין רשות לכל איש לרדת לפני התיבה אף ביום מות הוריו, זולתי להחזן המיוחד לזה; ב) אין רשות לכל איש לאמר את ההפטרה, זולתי להחזן או לאחד משאר נושאי משרה בתוך הקהל. ג) לא יקרא איש לתורה בשמו ושם אביו, רק בשם „כהן“, „לוי“, „שלישי“ וכו'.

ויהי אחרי אשר נודעו השנויים האלה בקהל רב, התעוררו קנאים אחדים ויצאו ללחום מלחמת מצוה את ראשי העדה ואת הדר' זאכס, על אשר הרהיבו עז בנפשם לעשות שנויים אשר לא כדת, ויעבירו קול במכה^ע ובחבורות מיוחדות, כי בעקב השנויים האלה נקרעה קהלת ישראל בברלין לשנים, וריב המפלגות עלה עד למעלה ראש. ראשי המתנגדים היו: ליפמאנוון במאמרים רבים, יולנברג¹ והדר' פינר², וזה האחרון הכביד והרבה לשפוך קיתון של רותחין על זאכס. לדעתו יחשב גם זאכס, העושה שנויים קטנים וקלים, למתקן דת כמו הולדהיים וחבריו, אשר רצו להפוך את קערת היהדות על פיה, כי אין לנו הרשות לשנות בדתנו קטנה או גדולה. דת ישראל בכל חקותיה ומצותיה התלוים בה, אחת היא בעקרה, כמו כל גוף עם אבריו; וכאשר לא נוכל לחתוך אבר אחד מבלי להכאיב את הגוף כלו, כן לא נוכל לשנות את אחד מחוקי ד' מבלי לסכן ע"י את הדת כלה (ראה בספרו צד 35). בתוך דבריו לא חשך פינר גם כלימות מהדר' זאכס, ויתנהו לגונב דעת הבריות באמרו עליו, כי אין בין זאכס לשאר המטיפים, רק כי המה לא יסתירו מאיש את מחשבות לבם והוא — זאכס — ישים מסוה האורתודוכסיה על פניו, למען תפוש את בני ישראל בלבם (ראה שם צד 40), ועוד עלילות

¹) Jolenberg, Wie ist der Conflict in der Berliner Synagogen- Angelegenheit auf friedlichem u. gesetzlichem Wege zu lösen? Eine Denkschrift... Berlin 1856.

²) Denkschrift für die Juden Preussens, besonders für die Juden Berlins... Berlin 1856.

דברים כאלה שם פינר על הדר' זאכס, ויגדפו ויחרפוהו
כאחד הנבלים לעיני כל הקהל.

והנה אין עלי החובה לחוות דעת, אם צדק הדר' זאכס
כלו או מקצתו, או אם צדקו הדר' פינר וחבריו ג"כ במקצת,
כי לא שופט אנכי רק מספר „דברים כהוייתם“, ובכן אוסיף רק
לספר, כי הדר' קאסל, אשר המחלקה הזאת לא נגעה אל
עצמו ואל בשרו, קם ויתפושקסת סופרים לענות את חורפי
זאכס דבר. קנאת ד' צבאות אכלתהו בראותו, כי אנשים לא
יראו לנפשותם מהראות תמונה נמכזה ונשחתה מהיהודים
ומהיהדות לעיני כל הקהל, ומשתמשים בכל דבר שקר וכזב
ומתאמצים לעשות „פיל מפרעוש“, למען הועיל עי"ז לאחת
המפלגות, ויאמר לקחת את נקמת האמת מהם ולשומם לבוז
ולחרפה ולכלימת עולם לא תשכת, ויכתוב את ספרו „שאלת-
העבודה בקהל עדת ישראל בברלין“, ¹⁾ אשר בו הוא כונן את
חציו נגד מתנגדי זאכס הנוכרים ויפלה את כבדם ואת כבודם
המיר בקלון. בספרו זה מפיץ רד"ק אור על כל הנעשה בקהלת
ישראל, על הסבות אשר הסבו כי נעשה דבר, ועל ערך הנעשה
באמת אל הידיעות, אשר הפיצו אדותיו מחרחרי ריב ומדון
בקהל רב, ומתאמץ להוכיח ולהראות גלוי לכל אשר עינים לו
לראות, כי השנויים אשר נעשו ע"י ראשי העדה בהסכמת זאכס
לא יעברו את גבולי הדין וההלכה ואף גם לא יגעו במו.

טרם נשים עין על ספרי החכמה אשר כתב רד"ק, למען
דעת את פעולותיו על שדה הספרה המדעית, נדבר עוד דברים
אחרים על ספר קטן אחר, אשר כתב החכם הזה לגול חרפת
ישראל מעליו. הספר הזה יראנו כראי מלמש את אהבת רד"ק
לעמו הנדרף והנענה מכל עם ועם מאז הגלה מארצו, ואיך קם
כארי והתנשא כלביא ללחום מלחמת ישראל את כל הצוררים אותו
בין בודון ובין בשננה. לו חכמו השכילו אנשי החכמה והמדע
החיים אתנו היום הזה, לעשות גם הם כמעשה קאסל בשנת

¹⁾ Die Cultusfrage in der Jüdischen Gemeinde von
Berlin, beleuchtet von Dr. D. Cassel. Berlin 1856.

1869, אז לא הרבתה השנאה לישראל להכות שרשיה עמוק עמוק בקרב לב עם הארץ אשר אנחנו יושבים בקרבו ולא הלך האנטיסמיטיסם הלוך וגדול עד כי גדל מאד! אולם לראבון לבנו לא רבים יחכמו לעשות כזאת; רבים, רבים מאד המה החכמים, אשר יאמרו בלבם לאמר: טוב טוב לנו לשאת ולסבול את המכות אשר יכוננו אויבינו בנפש על לא חמס בכפינו; עת לחשות הוא בהעלילם עלינו עלילות דברים, למען העיר עלינו חמת ההמון, אשר לא ידע להבחין בין טוב לרע וילך בעינים סגורות אחרי מוריו המתעים, ולחכמים נהשב אם נחריש בדברם עלינו קטגוריה באזני עם הארץ ויביאו את דבתנורעה אל שכנינו הנוצרים כו אז לא יאנה לנו כל רע, לא כן אם נפתח פה לדבר ולהצטרק, כי אז שבעתים תבער חמת שונאינו כמו וחרון אפם שבעים ושבעה, וירדפנו עד חרמה ויוסיפו להרע לנו! ולעומתם אך מעטים המה האנשים היקרים, אשר כבוד עמם יקר בעיניהם מאד ואשרו והצלחתו הכיבים למו מאשרם והצלחתם הם, וישימו נפשם בכפם ללחום מלחמת מצוה את שונאינו ואויבינו אשר יקיפו עלינו, ואשר כל הפצם ואות נפשם לבלוע אותנו היים ולקחת את כל אשר לנו!—הספר אשר אהפויץ לדבר אדותיו ערוך נגד אחד מגדולי החכמים באשכנז, ושמו „מכתב גלוי מאיש יהודי אל הארון המורה הח' וירח ב'¹“). נפש החכם הזה לא תבוא אמנם בסוד אנשי בלייזשם ובקהלם לא יחד כבודו, ובכל זאת כתב במאמרו ע"ד בתי החולים²) נגד היהודים דברים, אשר יש בכתם לתת את כבודם לכלמה ולשימם דראון לכל בשר, ואשר יוכלו להיות לחרב חרה ביד אויבינו מנדינו, כי ימצאו בו „אילן גדול לתלות בו“. על הרבר הזה חרה אף רד"ק מאד ויכתוב את ספרו למען הראות לעין כל, כי החכם הגדול הנ"ל, למרות כל חכמתו וידעתו הרבה, לא ידע מקורות עם ישראל אף כקוצו של יו"ד, וכי לא יבין את יחס היהדות והנצרות אל מי האדם ובפרט אל „החברה לפי רוח הזמן“

¹) Offener Brief eines Juden an Prof. Dr. Virchow.. Berlin 1869.

²) Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftl. Vorträge, herausgegeben von Rud. Virchow u. Fr. v. Holtzendorf III Sep. Heft 72 Berlin 1869

(moderne Gesellschaft) לכן הוציא משפט מעוקל. — בראשית דבריו הוכיח רד"ק, כי שגה ההכנס הנ"ל באמרו כי קורות דברי הימים יתנו עדיהן, כי לא היה להיהודים, בכל העת אשר היו על ארמטם ויהיו לעם בפ"ע, בית-חולים לא להם לעצמם ולא להגר הגר בתוכם. בית ההפשית אשר בו נשאר המלך עוזיה כל ימי חייו (מ"ב ט"ו, ה', דהיב כ"ו כי"א) גם הוא בית חולים היה, ואף אם אמת הדבר, כי הבית הזה מוכן היה רק למצורעים, הנה גם לפי וירחוב בעצמו לא ידעו גם שאר עמי קדם רק מבית חולים למנוגעים כאלה. בימי הבינים לא היה כל צורך בבתי חולים, יען כי על כל אהר מישראל-היתה החובה רובצת לשים עין על כל חולה, לרפאות את חליו ולהספיק לו גם שאר צרכיו והיהודים היו עושים את מלאכתם זאת באמונה; מלבד זה הנה לא היה לאל ידם לבנות בתים כאלה כי צר היה להם המקום ברחוב היהודים גם לגור שם, עד כי נרחקו וישבו משפחות משפחות בבית אחת, ואחר כל אלה עוד לא היו במוחים במקום מושבותם ויראו בכל יום ויום כי יגרשו מן גו ויוכרחו לצאת מארצם אל ארץ אחרת אשר לא ידעו מתמול שלשום, ולמה זה יבנו בתים? ובאמת מיד כאשר באה פקודה בשנת 1750, אשר על פיה יכלו היהודים לשבת באין מפריע בברלין, מהרו ויבנו בית החולים ברחוב אוראניענבורג, בעוד אשר לעיר ברלין לא היה אף בית אחד כזה, מלבד הבית הנבנה בראשית המאה ה"ח למספרם, בעת הדבר ר"ל, הרחק מאד מאדם העיר! אח"כ שם קאסל לאל את דבריו יר חוב שאמר כי ממלכת היהודים נבנתה על אייהסבלנור, יען כי היתה ממלכת כהנים, וכי עם היהודים מלא את הכתוב: ואל כל את כל העמים וכו'. הכהנים לא מלכו מעולם, ונהפוך הוא, כי הם היו עניי העם, אשר חיו רק מנדבות איש ואיש; גם את העמים לא אכלו היהודים, כאשר וחשוב וירחוב, כי באמת לחמו אתם שנות מאות רבות עד כי יכלו למו, ואחרי אשר נחו מאויביהם, נתנו להשרידים אשר ישבו בקרבם את הרשות לבנות בתים, לקנות שדות ולנטוע כרמים — רשות אשר לא נתן ליהודים בארצות, אשר על יסוד האבה הטבעה ממלכתם כי בצל הנצרות יחסוין, רק בשנים האחרונות ורק ע"י מלחמות

רבות! אחרי אשר הראה קאסל את החכם וירחוב לרעת כי שגה במשפטו אשר הרץ על סבלנות היהדות, שם את פניו אל „הסבלנות הניצורית“ אשר נכבדות מדובר אדותיה בכל, עת ובכל מקום. פה יספר לנו קאסל דבר קטן אחר, אשר קרה לו בימי עלומיו, בעת הקשיבו לקח בביה"ס בעירו, ואנחנו נעתיק פה את הוכן דבריו היקרים:

„... הנני רואה את עצמי הפעם כתלמיד ביה"ס, אשר בקרתיו בעיר אחת בשלוזיה משנת ה' עד שנת ה'כ"ב לימי חיי, ואנכי שם היהודי האחד בין המון תלמידים נוצרים רבים, כשלוש מאות במספר, „שה אחד בין שבעים ואבים“ כמשל חכמו"ל, בכל עת הלמוד לא היה לי מקום להכיר, כי אמונת מורי שונה היא מאמונתי אני; רק אז הכרתי כי מורים נוצרים לי, כאשר שתקו ולעגו לי על אדות אמונתי ועל אשר ממי יהודה יצאתי, אז כאשר שכח מוריות חובתו ולא חס גם על כבודו וישתמש בכחו הרב לענות את הנער, אשר אין ישועתה לו, ולהורות גם לחברי את המעשה אשר יעשון: להכות באגרוף רשע את היהודי האמלל גם בבית הספר, כאשר יכוחו גם ברחוב העיר, וב"ס הכו אותי, את הקטן, את הצעיר ורפה-הכח, עד כי לא נשאר מתום בכשרי, לולא עשיתי חוזה את אחרים מחברי אשר כחם במתנם היה גדול מכתם בראשם, ואשר לא יכלו להבין מיד את הלמודים, כאשר הבין אותם הנער היהודי הקטן; הם הכו במקומי ויתנו לכל הנוגע בי לרעה מנה אחת אפים בידם החזקה, ואנכי נתתי להם את כתבי להשתמש כמו לעת הצורך...“

לב כל קורא ירחש כבוד לאיש, אשר רק אחר רעות רבות וצרות כאלה עלה בידו, לרכוש לו ידיעות רבות ושונות, עד כי היה לאחר הגדולים אשר בקרב ישראל!

מאמרי החכמה אשר כתב קאסל הם: א) ספרים ומחברות בפ"ע, ב) מאמרים גדולים וקטנים בספרי חכמים אחרים ובמכה"ע. בין הספרים ממין הראשון יחשבו בשורה הראשונה ספריו ע"ד קורות ישראל וספרתו החדשה וגם הישנה. אלה האחרונים לא יצטינו בחקירתם העמוקה, כי באמת ימצאון בספריו פה ושם גם שגיאות ואף אם מעטות הנה; אבל יתרונם הוא: כי נכתבו על סדר נכון וטוב, בלשון קלה וצחה ובלי פלפולים ארוכים, אשר ילאו את הקורא מבני ההמון, אשר אין את נפשו לחקור ולדרוש בדברי הימים וחפצו רק לקנות לו מושג ברור מתולדות עם ישראל וספרתו אשר נפלא מאד. גם זאת תחשב לו לקאסל למעלה, כי לא נטה בספרי התולדה מדרך האמת להרים על נס

את אחת המפלגות אשר בישראל, או להשפיל רעותה ולעולל בעפר קרנה; גם אל החכמים, אשר הזכירם בספרו, לא שם פניו לראות אם לו המה או לצריו, ולא חרץ משפט על הסופרים רק על הספרים, את הטוב הלל ואת הרע חלל, כי האמת היתה נר לרגלו ואור לנתיבתו ומסנה לא נטה בדעת ימין או שמאל. בספריו ימצאון שגגות אבל לא זדונות.

„מורה הדרך“¹⁾ היה הראשון מספרי התולדה אשר חבר קאסל ואשר הוציאם אורה. בראותו, כי לא נמצא עוד בספרתנו אף ספר אחד אשר יראה את המורים לדעת, איך יעשו את מלאכתם בבאם ללמד את תלמידיהם. את דברי ימינו וקורות ספרתנו, למען ילכו לבטח דרכם ולא יכשלו ולא יעשו את מלאכתם רמיה, ובהוכחו לדעת כי יחסר עוד ספר, אשר יכיל בקצרה את כל הנחוץ לתלמידים לדעת ואשר יוכלו ללמוד מתוכו על פה, השתדל למלאות את החסרון ע"י ספרו זה. בתור מבוא יעביר לפנינו המחבר בשמנה פרקים את דברי ימי אבותינו הראשונים מיום ברא אלקים ארץ ושמים עד גלות ישראל מארצו בבלה. אח"ז יתאר בקצרה את כל קורות ישראל ואת כל המוצאות אותו מגלות בבל עד ימינו בשני חלקים. החלק הראשון יפרד לשני פרקים: א) היהודים תחת ממשלת זרים; ב) החשמונאים ובית הורדוס. החלק השני יפרד לששה פרקים: א) היהודים בארץ הרומים עד רדתה; ב) היהודים בארץ פרס החדשה; ג) היהודים בארצות הישמעאלים באסיה ואפריקה; ד) היהודים באירופה עד קרוב לסוף ימי הבינים; ה) העת החדשה; ו) העת היותר חדשה מהרמב"ם עד ימינו אלה. בסוף הספר יבא עוד מאמר על דבר ארצנו הקדושה ומצבה בימים הראשונים, ע"ד שמה, גבולותיה מסביב, איכות הארץ ותכונת האויר, תבואות הארץ, יושביה מקדם, חלוקת המדינות והעמים אשר ישבו סביב לה. — כמעט יצא הספר הזה, אשר חסרונו היה מרגש מאד בימים ההם, לאור עולם, מהרו רבים להביאו

¹⁾ Leitfaden für den Unterricht in der jüd. Geschichte u. Literatur. Berlin 1868 u. o.

אל ביתם ולשתות בצמא את דבריו (עד היום הזה נדפס הספר שש פעמים ונעתק גם לשפות אחרות). הדבר הזה הפיח רוח אומץ בקרב רד"ק ויתן את לבו לחבר ספר אחר הכולל ג"כ את דברי ימי היהודים מגלות בבל עד שנת 1877 אך לא בקצרה ולתלמידים, כ"א באריכות דברים קצת ובספור דברים פרטים לתועלת המורים, אשר יורו מתוך ספרו הראשון, למען יוכלו להבין את התלמידים היטב ולבאר להם את אשר ילמדו בקצרה. גם הערות שם קאסל בשולי היריעה ומראה מקום הדברים הנאמרים, למען יוכלו המלמדים בנקל לחקור ולדרוש אחר דבריו אם על אדני האמת הטבעו או לא. את הספר הזה הו"ל קאסל בשנת 1879 תחת השם "ספר הלמוד"¹. מספר חלקיו ופרקיו הוא כמספר חלקי "מורה הדרך" ופרקיו, כי שני הספרים האלה דרך אחד להם. בשנת 1872 הוציא קאסל לאור כרך אחד מהחלק הראשון לספרו "קורות הספרה העברית"². אחרי אשר הקדים השקפה כללית על ספרת כתבי הקדש, על ארץ ישראל ויושביה ושכניה מסביב, על שפת עבר בתור לשון התורה ועל חלוקת הספרה הקדושה לארבעה ראשים: הספרה השירית, הנביאית, התורתית, והתולדתית, ישים המחבר את פניו אל הספרה השירית ויחלק אותה לארבעה ראשים: א) השירה הטבעית, ב) השירה הלאמית, ג) השירה הדתית ד) השירה הלמודית. בהכרך השני, אשר יצא לאור בשנת 1873³, ישים קאסל מדברו על השירה הנבואית בשמנה פרקים: א) על דבר הנבואה בכלל, ב) הספרה הנבואית, ג) הנביאים הראשונים, ד) הנביאים בעת המלחמות עם אשור, ה) הנביאים בעת המלחמות עם בבל, ו) הנביאים בגולה, ז) הנביאים אחר הגלות, ח) הספרים האחרונים. — קשה מאד לתרוץ משפט על ספר גדול כזה

¹) Lehrbuch der jüd. Geschichte und Literatur. Leipzig' 1879.

²) Geschichte der jüd. Literatur. Erste Abteilung. Die bibl. Literatur. Erster Abschnitt. Die poetische Literatur.

³) Geschichte.. Erste Abt. die bibl. Lit. Zweiter Abschn. Die prophetische Literatur.

המדבר על ענינים נעלים ונשגבים כאלה, העומדים ברום העולם, ולכן אחשה מזה ואומר רק כי בדברים אחדים שונה דעת החכם הזה מדעת המחזיקים בנושנות ונוטה לדעת החוקרים החדשים מקרוב באו הרוצים להפוך את קערת הקבלה על פיה; אך בכל זאת לא הרהיב עוז בנפשו לנתח את כתבי הקדש, להגיה את לשונם ולהפכו לעברית-גרמנית כאשר עשה החכם הידוע בברסלא.

מספריו העומדים בפ"ע עלינו להזכיר עוד: 1) את "ההצעה לאוצר חכמת ישראל" ¹⁾ אשר חברו בחברת החכם הגדול רמשי"ש נ"י והו"ל בשנת 1846. הספר הזה הוא מעט הכמות ורב האיכות וראוי לכל מתלמד לשים אליו לב, כי הוא כמורה דרך לכל הרוצה לבוא אל היכל ספרתנו פנימה. 2) ספר המלים, הכולל בקצור את כל המלות העבריות הנמצאות בכתבי הקדש ומתרגם אותן לשפת אשכנז. הספר הזה זכה לארבע מהדורות. 3) העתקת הספרים החצונים (Apokryphen), אשר הוציאה לאור עפ"י בקשת צונץ בשנת 1864. 4) "ר' יוסף קארו והמגיד מישרים" ²⁾. בספרו זה כונן קאסל את חציו נגד החכם גרץ אשר שם את ר' יוסף קארו לחרפות ויתן אותו לאיש הולך חשכים ואין נגה לו, כי איש אשר אורו עיניו לא יוכל לכתוב חבור כהמגיד מישרים. הר"ד קאסל התחזק לגול חרפת גרץ מעל ר' יוסף קארו, והוכיח בראיות מוכיחות, כי המגיד מישרים לא מעט רי"ק יצא. — 5) מאמרו ע"ד מעשה הצדקה בישראל (ברלין 1887), הוא המשא אשר נשא קאסל בהחברה להפצת חכמת ישראל וספרתו. 6) שירים ³⁾ "לחג השבעים" אשר חגג מורה ההוראה ר' אלחנן רוזנשטיין ביום העשירי לחדש יאנואר

1) Plan für die Encyclopädie der jüd. Wissenschaft. Krotoschin 1846.

2) בספר דין ומשנן לציטמ"ד הכנוס לחכמה סיסדות נוספת 1888.

3) Gesänge bei dem Festmahl zu Ehren des Rabbinats-Assessors Herrn E. Rosenstein, am Mittwoch, den 10 Januar 1866. —

1866 (בלשון אשכנז ועבר; רד"ק חבר גם שירים אחרים בשפת עבר ונדפסו בעלים בודדות ולכן כמעט לא נשאר זכר למו).

על הספרים מהמין השני יחשבו— מלבד המאמרים הרבים¹ במאספים שונים (כמו בענציקלופדיה להערש וגרובר), במכה"ע (כמו במכה"ע לגרץ ובמכה"ע "המזרח") בספרים שנתים (כמו לוח השנה לליברמאן) ובספרי היובל (כמו בספר היובל לצונץ) אשר לא יוכלו להמנות, יען כי מספרם רב מאד— גם ספרי חכמים אחרים אשר קאסל הוציאם לאור או שם עליהם נוספות, והם: א) בשנת תר"ג כתב מאמרו "חקי חיים" הכולל כל הדינים הנחוצים לאיש הירא והחרד לדבר ד', כמו ציצית תפלין תפלה והדומה להם. המאמר הזה הכתוב בשפת אשכנז נדפס באותיות עבריות בסוף ספר התפלה, אשר נקרא בשם "תהלות בני ישורון" קראמאשין תר"ג. ב) בשנת תר"ה הוציא לאור ביהר עם הח' רובינשטיין רשימת ספרים² עבריים, בשפת עבר ורומי (את החלק הרומי, המחזיק 52 עמודים בתמונת 8⁰, כתב קאסל). על הרשימה הזאת חרץ הח' צונץ (צור געשיכטע צד 248) משפט לאמר: כי היא תעשיר את ידיעת הספרים העברים במדה מרובה. ג) בשנת תר"ו הויל ספר "קורא הדורות"³, ובראש הספר מבוא גדול הכולל תולדות המחבר. קאסל ראה את הספר היקר הזה "והנה פניו זועפים, כסו חרולים את פני כלו, רבו הטעויות וההשמטות עד שיש שם מקומות מחוסרי הבנה מכל וכל ועב"ז מציאותו יקרה, מעטים הם שראוהו, מעטים מהם אשר ידעוהו והבירו את ערכו" ויתן אל לבו לתקנו להגיהו ולהדפיסו באופן מועיל למעינינו. בו ולקוראים את דבריו (מבוא צד IV). ואת העבודה הזאת אשר שם קאסל על שכמו מלא באמונה רבה, והערותיו והגהותיו היו לעינים להבאים אחריו לשאוב מים מבאר חפר ר"ד קונפורטי. ד) בשנה ההיא (תר"ו) יצא לאור גם הס' "זכרון

¹ האמון ממאמריו המכונה בשם "זבולון ויששכר" נדפס בספר היוכל "להחברה האקאדמית לקורות ישראל וספרתו" (בלין 1893).

² Catal. libr. hebr. ... Berlin 1845.

³ ספר קורא הדורות להרב ר' דוד קונפורטי ז"ל... ועמם נעזרכתי להדפיסו סנית לתקנו, להגיסו ולסוקף צו נפתחות אני... בלין תר"ו 4.

יהודה, ספר שו"ת לרבנו יהודה בן הרא"ש ז"ל" בהשתדלות ר' יהודה רוזנברג (ברלין 40). ואולם המו"ל לא יכל להעמיס על עצמו מעטם הבקורת וההגהה והעיון בספרי הכמי ישראל ולרשום המקומות בתלמוד ובפוסקים הקדמונים אשר הובאו הרבה לרוב בספר היקר הזה, יען כי היתה עבודתו רבה מאד ומלבד זה גם עניו ומחלת התזה אשר נהלה בה עמדו לשמן לו, לכן העמיס את המלאכה הזאת "על איש בריתו הוא החכם המשכיל הנודע בכל שערי המדע והחכמה כאחד הגדולים אשר בארץ, שמו נאה לו כמ' דוד קאסל, והוא באמונה עשה, ישב מצרף וטהר את כל התרולים והקמשונים אשר עלו בכרם הלז, כרם ד' צבאות, ויעזקהו ויסקלהו ויטע שורק בתוכו, היא ההקדמה היקרה אשר הציב בראש החבור היקר הלז" (ר. בהקדמתו). ההקדמה כוללת את תולדות ר' יהודה בן הרא"ש ז"ל ונעשתה על דרך הבקרת האמתית. בסוף הספר עשה רד"ק מפתח על עניני השאלות ובקונטרס מיוחד, שבו "דעת סופרים", דבר דברים אחדים על אדות אנשי השם שהובא זכרם בתוך הספר. (ה) בשנת תר"ח הוציא לאור את הספר "תשובות גאונים קדמונים" עם הגהות והערות¹. בראש הספר ימצא מכתב ארוך ורחב ידים מאת אבי החוקרים הרה"ג שי"ר ז"ל "לכבוד ידיו החכם המפואר החוקר הנכבד רורש ומעמיק בספרי קדמונינו ובקדמוניות ישראל מהור"ר דוד קאסל נ"י". בהמכתב הזה שם הרה"ג שי"ר מדברו על דבר קובץ התשובות אשר לפנינו ויזכיר בראיות טובות², כי ר"י טוב עלם אספן לאספה וידו היא קבצתן להיותן לאחרים, והטיף מלים גם עיר כותביהן, ה"ה גאוני עולם אשר בהם יתפאר ישראל. את תוכן המכתב שם קאסל לפני הקוראים גם בטבואו האשכנזי להס' הזה. (ו) בעצם השנה

¹ תשובות גאונים קדמונים היוללות עמה לאור נכ"י יטן כושן ומוסודות יחד ואלת רזינו יוסף טוב עלם... ואני שמתי עיני על הספר הזה להגיסו ולחקרו ולהסיף בו מלאה מקומות ונפתח למען ימלא צנקה כל איש ונזקקו איני העיר... ברלין תר"ח. 4.

² טענות יס"ט והללויותיו (סמלון VIII 138 והלאה) אינן חזקות לדמות את דברי הגאון, ואין זה העקום להאריך.

ההיא נדפס הם' "יסוד עולם" לר"י הישראלי¹, ובראשו מבוא מאת הח' קאסל, הכולל דברים אחרים אדות תולדות המחבר וקורות ספרו י"ע. ז) בשנה הזאת יצא לאור (לייפציג 80) רשימת קאסל לספרו של הח' רי-ראססי, הנקרא "histor. Wörterbuch"². ח) בשנת תר"ג יצא לאור ע"י קאסל הם' "בוזרי" לר"י הלוי, ראש המשוררים הלאומיים. עם מבוא, תרגום אשכנזי והערות³. את המלאכה הכבדה והכבודה הזאת החל קאסל לעבוד בשנת ת"ר ביחד עם הח' יאלאוויטץ, ויוציאו שני החכמים האלה לאור "קול קורא" עם עלים למבחן ובשנות תרי"א ותרי"ב יצאו לאור שתי המחברות הראשונות. בהחבורות האלה שם הח' יאלאוויטץ עינו על החלקים הפילוסופיים ור"ד קאסל -- על כל הנוגע בלשון הספר ובמבטאיו החדשים, והערותיו במקצוע הזה יקרות הנה למאר. מסבות שונות אשר לא רצה הרד"ק להעלותן על ספר, משך אז את ידו מהעבודה הזאת, וגם הח' יאלאוויטץ לא הוסיף עוד עבוד בה. בשנת תרי"ב הוסיף הרד"ק שנית את ידו לתרגם ולבאר בעצמו את חלקי הכוזרי הנותרים ויצאו לאור בשנת תרי"ג. בהמבוא יפיץ רד"ק אור על תולדות ר"י הלוי ועל קורות ספרו הכוזרי. ערך המאמר הזה גדול הוא מאד. — ט) בשנת תרמ"ז יצא לאור, ג"כ על ידו רוזנברג הניל, הספר קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים. החלק הראשון כולל את פרוש רה"ג על סדר

¹ ספר יסוד עולם לרבינו יצחק בן יוסף הישראלי מעוליטולה תלמיד הר"ם ז"ל... נדפס בצנזרלין בהשגחתו... נער גאלדברג ורעו אריה ליב ראזנקראנץ מילידי פולין. נשנת תרי"ט לפ"ק 4.

² ראה Litbb d. Or. חלק ז' לז 769 ולז 785; הספרה הספרית (Jüd. Litteratur) מאת רמ"ש לז 470; רשימת ספרי הסנדליאנא ג"כ מהח' ה"ל לז 1406 ולז 2152.

³ על הסעל האשכנזי כתוב: Das Buch Kusari des Jehuda ha-Levi, nach dem hebr. Texte des Jehuda Ibn-Tibbon herausgegeben, übersetzt u. mit einem Commentar, so wie mit einer allgemeinen Einleitung versehen von... Leipzig 1853. 8

טהרות, והחלק השני פיוטים מגאונים קדמונים (ברלין 80). את הגהת הספר מסר המו"ל „לאיש נאמן רוח ואומן נפלא הוא ידירו ובחירו רצתה נפשו בו החכם המופלג והמפורסם החוקר המהולל והמפואר הרבני כמוהר"ר דוד קאסל נר"ו... והוא עסק במלאכת הקודש באמונה, טרח ויגע למצוא המקומות בירושלמי ובבלי ותוספתא הטובאים בס' הזה, ורשם מ"מ בתחתית הגליון" (המו"ל בהקדמתו צד IV). עבודת קאסל בהספר הזה הסבה לו מגנת לב עד למכביר והיא הפרידה בין רעים וידידים פרידה עולמית. „ומעשה שהיה כך היה": בשנת תרי"א מצא החכם רמשי"ש בבית עה"ס הבודלויני באוקספורד את הסדור להגאון רב סעדיה הל¹). החכם הזה שמה על מציאותו כעל שלל רב, וימהר להעתיק דברים אחרים יקרי הערך, אשר חשב להוציאם לאור בהוברת מיוחדת, אשר בה היה את נפשו לדבר על כל עניני הסדור הנ"ל ולתאר את הכ"י אשר מצא. על פי בקשת הח' צונץ הוחיל רמשי"ש עם ההוצאה לאור, עד אשר יגמר ספרו של הראשון על הפיוטים²) אשר בו השתמש צונץ ג"כ בהעתקות האלה. ויהי כי ארכו להרמשי"ש הימים מכר את העתקותיו לר' יהודה רוזנברג בהשתדלות הח' קאסל שהתנה עמו תנאי שידפיס אותן ביהר גם את דברו רמשי"ש ע"ד כה"י. עפ"י בקשת המו"ל כתב רמשי"ש את הקדמתו בשפת עבר וימסור אותה על ידו. אך הוא — רוז. המו"ל — אחרת חשב, וישיב אחרי עבור ירח ימים את הקדמת רמשי"ש לרד"ק

¹) לדאנזן לז כל חובצני סידי נשורכינו הקדמונים ופיוטיהם הקדושים לא ילא עוד הסדור הנ"ל לאור, ודברי רס"ג טעוים נחשק! סליחות אחדות נוננו ונלחתי לחכי צנעה"ס פה צללין והעמקתי אותן וגם הערות שמי עליהן, ומוכנות הן ללחח לאור בקרוז. ההושענות לרס"ג יולאים כעת לאור ע"י החכם רח"י קאסוט צנעה"ע החדשי להסככים קויסנן וצראן (ראה חוברת י"א עטסה ו' לז 506 והלאה). ופה הנקום אחי להעיר, כי שלשה כתבי-יד בצללין, אשר נלחתי בהם ג"כ לח ההושענות הסן, יעידו כלם, כי אמנם לרס"ג הנה. (ראה דברי קאסוט עס לז 510).

²) Die synagogale Poesie des Mittelalters von Dr. Zunz. Berlin 1855. 8.

ויאמר כי אין את נפשו להרפיסה, יען המצא ימצאון בה מחשבות זרות ודברים המוכיחים, כי לב רמשי"ש „לתקונים" הוא נוטה. „ואולם אנכי — כה יאמר רמשי"ש¹) — לא אמנה על כת המתקנים, כמו הדר' זאכס, ולא להתיאולוגיה בכלל, ומעודי עד היום הזה לא השתמשתי בעבודותי המדעיות לתכלית אחת המפלגות, בכל זאת אמרתי למנות את המ"ל לשופט על דברי... ואחרי עבור ימים כבירים באה אלי הקדמתי ועל שולי הגליון ציין המ"ל בעט עופרת אדום את הדברים האלה: א) דברי רמ"ג (ולא דברי אני!) כי יש את נפשו להשמיט את השנויים אשר עשו החכמים בהתפללות המבטלים את עקר תכלית התפלה וכי ירשום על אחדים מהם, כי אין להם כל יסוד בתורה «dass sie keinen Grund im Gesetze haben»; ב) שנויי נוסחאות בתפלת ח"י; ג) ההערה, כי הרמב"ם (בתשובתו הערבית, אשר זיף אותה תמיים המתרגם לעברית) יחזה את דעתו לאמר: כי חמא הוא עון פלילי לאמר את התחנות אשר כתב רמ"ג, יען כי יש לחוס על זקנים וחורים אשר בבית התפלה, ובפרט עלינו לקצר בתפלה בבהכ"ג ולא להאריך ולהיות למשא על הצבור; ד) הערת רמ"ג כי אין את נפשו לעשות „חזנות" (ראה צונץ [Syn. Poesie] צד 60). רמשי"ש נאות למחוק את הדברים הנמצאים תחת אות ב' וג', יען כי באמת לא היה את נפשו להודיע בההוצאה הראשונה רק את היותר הכרחי ע"ד המקורות אשר מהם שאב. יאולם אחרי אשר רצה המ"ל לשנות עוד מאמר אחד בהקדמת רמשי"ש וזה האחרון לא רצה להסכים עמו — הודיעהו רוזנברג כי יש לו כעת תחבולה אחרת (למען השלים אתו?) והיא: שלא יזכר ולא יפקד שם רמשי"ש בכל הספר! או פנה הרמשי"ש אל הח' קאסל, אשר על ידו סבר את העתקותיו לר. בשאלתו, כי יתבע עלבונו מזה האחרון, והרד"ק ענהו כדברים האלה: „שמינישניידר

¹) צנאמרו היקר נערך ונמליותו, אשר פיו יקנו נסס: Der

Siddur des Saadja Gaon, entdeckt von M. Steinschneider

(3' דפיס נחמונת 8).

חכובי! כאשר בקרתיך ביום א' העבר ⁽¹⁾ כבר היה את נפשי לדבר אתך ע"ד הענין אשר הסב גם לי וגם לך דאבון לב במדה רבה, לו היתה אז שעת הכשר לזה. האמינה לי, כי חרה לי הדבר הזה יותר מאשר חרה לך, וכבר השלכתי את ר—ג ואת כל אשר לו מדלתי ביתי החוצה, ורק ע"י הדבר הזה היה לאל ידי לתבוע עלבונך. לאשרנו לא יגרע הדבה, כי לא נדפס שמך על ספר העשוי רק לקבץ על ידו נדבות, את ערכך בעולם הספרתי. ואם כי צר לי מאד על עתך היקרה אשר בלית בכתובת הקדמתך, בכ"ז אקוה כי זכור תזכור — אם תשים אשם בנפשי — אשר אנכי מעודי לא חסתי על זמני בחפצי להיטיב עם אחד מרעי. ובאמת ייטב לי אם אוכל לראות על הדבר הזה כעל דבר העבר והאין, ואקוה כי ברית שלומנו, אשר נכין הוא וקים זה שנים אחרות, לא ימוט ולא ימוש ע"י המקרה הזר הזה. ואולם קאסל שגה ברואה; העמודים אשר עליהם הוקם ברית האהבה בינו ובין רמ"ש רופפו מן היום ההוא והלאה, עד כי גם רוח מצויה יכלה להפיל את כל הבנין תחתיו, וב"ס נשבה רוח מצויה כזאת, כי האהבה העזה אשר היתה בין קאסל ובין רמ"ש אברה ולא שבה עור עד יום מות רד"ק.

בשנת תרכ"ו צרף רד"ק וזקק את הס' "מאור עינים" לר"ע מן האדומים והו"ל בוויילנא (דפיס ראם) עם שבוא ארוך וערוך בטוב טעם ודעת.

בשנת תרל"ה ערך וסדר קאסל את ספר הדקדוק לארנהיים ⁽²⁾ ויוציאהו האורה ⁽³⁾. ההכרה והדעת, כי הספר הזה יועיל הרבה לידיעת שפת עבר ולהבנת כתבי הקדש הכתובים בה, הניעו את קאסל

⁽¹⁾ רעש"ס המאכל אז על גומת אביו, שהלך לעולמו ביום העשירי לחדש ניסן שנת 1856.

⁽²⁾ חיים הלוי ארנהיים נולד ביום ו' שבט תקכ"ו והלך לעולמו ביום י"ז תשרי שנת תר"ל. קורותיו ופעולותיו הלא הם כתובים גמל ונדפסים בראש ספר הדקדוק המדובר בו.

⁽³⁾ Grammatik der hebr. Sprache von H. Arnheim Aus dessen Nachlass herausgegeben von... Berlin 1872. 8.

לעמוס על שכמו העבודה הזאת (ראה את מבואו להס' הזה צד III).
רד"ק צרף וזקק את הספר הזה והגיה אותו כהנה כסף טסינים,
וגם נוספות שת עליו: הערות יקרות בשולי הגליון.

* * *

אם נשים עין על כל הספרים והמאמרים האלה נוכח לדעת
כי קאסל היה אחר החכמים היותר מהירים במלאכתם והשוקרים בלי
הרף על דלתות החכמה והמדע, החקירה והבקרה, ונבון כלנו את
האבדה הגדולה אשר אבדה לחכמת ישראל במות האיש הרם והנשא
הזה, אשר לא נח ולא שקט לילה ויום, חקר ודרש בכל כחו בלי
הפוגות וכל עתותיו ורגעי ימי חייו נתונים נתונים היו לעבודת
הקודש! — יהי זכרו ברוך!

B

897.